

Olsztyn, dnia 24.07.2023 r.

Prof. dr hab. Marzenna Zaorska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Wydział Nauk Społecznych

Katedra Pedagogiki Specjalnej i Resocjalizacji

R E C E N Z J A

pracy doktorskiej mgr Eweliny Młynarczyk-Karabin na temat:

***Komunikacja dzieci z autyzmem w przedszkolu w znanych i nowych kontekstach
sytuacyjnych***, Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej,

Warszawa 2023, ss. 213 (wraz z załącznikami),

dziedzina: nauki społeczne, dyscyplina: pedagogika

Refleksje wstępne

Mowa artykułowana oraz związana z mową artykułowaną komunikacja językowa jest ogromnym darem, wyjątkowym osiągnięciem i zdobyczą człowieka. Z jednej strony bowiem jest efektem rozwoju społeczno-historycznego ludzkości, z drugiej strony - stanowi istotny stymulator, aktywator i nierozłączny atrybut rozwoju cywilizacji oraz konkretnych ludzi tworzących społeczeństwa minione i współczesne. Od pokoleń ludzie - dzięki mowie - nie tylko przekazują sobie niezbędne informacje umożliwiające utrzymanie się przy życiu, zaspokajanie istotnych potrzeb pierwszo- i drugorzędowych w konkretnym czasie „tu i teraz”, ale również podejmują i realizują ważny przekaz międzypokoleniowy zawierający dane o epoce, w której żyją pokoleniom przyszłym.

W kontekstach indywidualnych, odniesionych do rozwoju osoby ludzkiej mowa, a szczególnie mowa artykułowana, pełni rolę „inicjatora, organizatora, stymulatora, korektora, weryfikatora, ewaluatora” poziomu psychoemocjonalnego i społecznego człowieka. Współdecyduje o prawidłowym lub zaburzonym przebiegu rozwoju osoby ludzkiej, o nabywaniu ludzkich kompetencji, sprawności i zachowań. To między innymi mowa powoduje, że dziecko staje się istotą społeczną, wartościowym i równoprawnym członkiem określonych grup społecznych, środowisk i narodowości. Opanowuje umiejętność pisania, czytania, liczenia, wiedzę na temat życia ludzkiego i cywilizacyjnego, wiedzę

z różnych dziedzin nauki i techniki, realizuje własne plany i ambicje w wielu obszarach oraz zakresach aktywności, pozyskuje możliwość samorealizacji, autonomii osobowej i społecznej.

Współczesna epoka z należytą uwagą odnosi się do kwestii mowy, aczkolwiek dostrzec można dwie, w pewnym sensie przeciwstawne, tendencje. Pierwsza, wynikająca z tempa i szybkości obecnego życia oraz ciągłego pośpiechu, która sprawia, że komunikacja językowa i międzyludzka stają się organicznie do niezbędnego minimum; preferuje jednoznaczne, jasne, konkretne, możliwie krótkie i precyzyjne komunikaty, często sprowadzone do stylu, który można ująć jako telegraficzny. Druga – podkreśla znaczenie prawidłowej, poprawnej, niezakłóconej żadnymi nieprawidłowościami mowy dla rozwoju człowieka i uzyskiwania takiego poziomu rozwoju, który zapewni możliwość samorealizacji, da podstawy do bycia konkurencyjnym i nie spowoduje marginalizacji, a nawet wykluczenia społecznego. Stąd wszelkie nieprawidłowości w nabywaniu i operowaniu mową oraz językiem mogą przyczynić się, i na ogół przyczyniają, do pozbawiania szansy na odszukanie i spełnianie siebie w trakcie indywidualnego życia.

Zdarzają się jednak sytuacje, kiedy nabycie mowy fonicznej lub korzystanie z tego typu komunikacji bywa znacznie ograniczone, albo wręcz uniemożliwione na tle chorób, czy niepełnosprawności. Są przecież takie rodzaje niepełnosprawności i/lub zaburzeń rozwoju człowieka, gdzie problemy z komunikacją z zastosowaniem mowy artykułowanej wpisują się w zakres ich objawów oraz obecnych lub spodziewanych konsekwencji. Jako przykłady mogą służyć: niepełnosprawność słuchowa, intelektualna, czy autystyczne spektrum.

Jeśli chodzi o autystyczne spektrum to jest aktualnie jednym z najczęściej rozpoznawanych w populacji dziecięcych zaburzeń rozwojowych, z jednocześnie wykazywaną tendencją do sukcesywnego wzrostu w skali ilościowej oraz odsetkowej. Autyzm/autystyczne spektrum od momentu opisanego przez Leo Kanner'a wywołuje żywe zainteresowanie przedstawicieli świata nauki, różnych dziedzin i dyscyplin wiedzy, przede wszystkim nauk medycznych, psychologii, pedagogiki, pedagogiki specjalnej, etyki, socjologii oraz praktyki działań rehabilitacyjno-terapeutyczno-edukacyjnych. Analizowane są kwestie epidemiologiczne, klasyfikacyjne, diagnostyczne, objawowe, terapeutyczne, wspomaganie rozwoju, w tym wspomaganie rozwoju komunikacji, dzieci/osób z autystycznego spektrum, wymaganego systemu wsparcia społecznego.

Często dzieci z autystycznego spektrum nie tylko doświadczają specyficznych trudności w komunikacji międzyludzkiej fonicznej, ale wymagają wprowadzenia w obszar komunikacji niewerbalnych i/lub wspomagających metod porozumiewania się z innymi osobami. Komunikacja alternatywna to sposób i metoda komunikacji zastępczej w okolicznościach, kiedy osoba nie jest w stanie werbalizować komunikatów, lub kiedy jej wypowiedzi są niezrozumiałe dla otoczenia. Natomiast komunikacja wspomagająca to sposób i metoda komunikacji polegająca na wspomaganie się alternatywną metodą w czasie porozumiewania się z otoczeniem; stanowi dopełnienie, uzupełnienie dominującej metody komunikacji (która nie tylko może być foniczna, ale również niefoniczna/niewerbalna).

Wobec powyższego wyjątkowego znaczenia nabierają wszelkie działania ukierunkowane na tworzenie każdemu człowiekowi takich warunków rozwoju, które zbudują podłoże dla możliwie identycznego startu życiowego, edukacyjnego, społecznego, zawodowego. Działania te obejmują również wszystkie nieprawidłowości z obszaru mowy i języka. Przy czym ważne jest, by to wszystko, co zakłóca rozwój, w tym rozwój mowy, i w konsekwencji powoduje jego ograniczenie, zostało jak najszybciej zidentyfikowane, zdiagnozowane, właściwie zinterpretowane i poddane wymaganym oddziaływaniom terapeutycznym. Należy więc pogratulować Doktorantce (a także Promotorce i Promotorce pomocniczej pracy doktorskiej), że potrafiła (potrafiły) dane prawidłowości dostrzec oraz podjąć wyzwanie przeprowadzenia badań naukowych, których celem poznawczym było: poznanie, analiza oraz charakterystyka komunikacji dzieci z autyzmem w przedszkolu w relacji z dorosłym i/lub rówieśnikami w znanych i nowych kontekstach sytuacyjnych, a celem praktycznym: opracowanie modelu wspierania komunikacji dziecka z autyzmem w wieku przedszkolnym z uwzględnieniem znanych i nowych kontekstów sytuacyjnych. Badana problematyka była eksplorowana w paradygmacie interpretatywnym, stąd nie były artykułowane hipotezy badawcze, a jedynie problemy badawcze, sklasyfikowane na problem główny oraz dwa problemy szczegółowe, wraz z dostosowanymi do nich pytaniami szczegółowymi. Główny problem badawczy: Jaka jest charakterystyka komunikacji dzieci z autyzmem w przedszkolu w wybranych znanych i nowych kontekstach sytuacyjnych? Problemy badawcze szczegółowe: Jaka jest charakterystyka niewerbalnych i werbalnych zachowań komunikacyjnych dzieci z autyzmem w znanych kontekstach sytuacyjnych?, Jaka jest charakterystyka niewerbalnych i werbalnych zachowań komunikacyjnych dzieci z autyzmem w nowych kontekstach sytuacyjnych?

Należy pogratulować Doktorantce także i z tego powodu, że podjętemu wyzwaniu badawczemu potrafiła sprostać poprzez zrealizowane analizy teoretyczne, metodologiczne i empiryczne. Z konsekwencją, konceptualizacją badanej problematyki, systematycznością postępowania metodologicznego, determinacją i zaangażowaniem pracowała na rzecz wzbogacenia dorobku polskiej pedagogiki specjalnej o kwestię poznania tematyki nie tak prostej w zakresie realizacji badań naukowych, wymagającej wysokiego poziomu naukowej odpowiedzialności. Na podstawie uzyskanych wyników badawczych przecież są podejmowane działania doskonalące istniejące rozwiązania w obszarze wspierania dzieci z autystycznego spektrum w obszarze komunikacji.

Podstawową, nadrzędną i historycznie uzasadnioną misją polskiej pedagogiki specjalnej była, jest i zapewne będzie dążność do szeroko rozumianego dobra ludzi, pod adresem których prowadzi swoje prace badawcze, konstruuje i wdraża do codziennej rzeczywistości określone rozwiązania praktyczne. W tak zarysowany dorobek polskiej pedagogiki specjalnej wpisuje się tematyka podjęta przez Doktorantkę, tematyka szeroka, o walorach naukowych, diagnostycznych, ale również praktycznych. Co oznacza, że posiada cechy novum oraz nowatorskiego wkładu do zakresu zainteresowań współczesnej pedagogiki specjalnej w naszym kraju.

Ocena ogólna rozprawy

Recenzowana rozprawa doktorska składa się z trzech elementów: teoretyczny, metodologiczny, empiryczny, a mówiąc bardziej precyzyjnie: ze wstępu, czterech rozdziałów, w tym dwóch teoretycznych, jednego metodologicznego, jednego empirycznego, podsumowania i wniosków, autorskiego *Modelu wspierania komunikacji dzieci z autyzmem w wieku przedszkolnym z uwzględnieniem znanych i nowych kontekstów sytuacyjnych*, bibliografii, spisu schematów i tabel oraz załączników.

We „Wstępie” przedstawiono założenia, celowość, psychospołeczne i indywidualne znaczenie podjętej tematyki badawczej, jej ugruntowanie teoretyczne i praktyczne, ogólnie wskazano na metodologiczne założenia badań własnych, strukturę rozprawy oraz zawartość jej poszczególnych elementów.

Rozdział pierwszy (teoretyczny) pt. *Komunikacja i jej uwarunkowania – założenia teoretyczne* nie zawiera podrozdziałów, a szkoda, bowiem można było je wprowadzić chociażby kierując się obecnymi w tym rozdziale śródtytułami. Omawia wybrane ujęcia

definicyjne terminu „komunikacja” i niektórych synonimów związanych z tym pojęciem, istotę komunikacji interpersonalnej, niewerbalnej, werbalnej (można było zamienić kolejność prezentacji wskazanych typów komunikacji, skoro komunikacja werbalna jest atrybutem dominującym dla i w populacji ludzkiej), kompetencje komunikacyjne, czynniki wpływające na rozwój komunikacji (tu można było dopowiedzieć podmiot, np. dziecko, osoba, człowiek). Treści rozdziału posiadają charakter wprowadzający do dalszych, bardziej szczegółowych oraz nakierowanych na konkretne zagadnienia, jeśli chodzi o problematykę komunikacji generalnie, zasadniczo z uwzględnieniem komunikacji międzyludzkiej. Zaletą są też odwołania do nowych opracowań w polu komunikacji, tak polskich, jak i zagranicznych.

Rozdział drugi (teoretyczny) pt. *Komunikacja dzieci z autyzmem* posiada trzy podrozdziały. Pierwszy: *Autyzm – terminologia i klasyfikacja*. Drugi: *Charakterystyka komunikacji dzieci z autyzmem*. Trzeci: *Wybrane teorie wyjaśniające zachowania osób z autyzmem* – w tym elemencie omawiane są między innymi teorie analizujące zachowania dziecka autystycznego (w tym zachowania komunikacyjne dzieci z autystycznego spektrum) jak: teorie psychologiczno-społeczne (teoria uczenia się, teoria nauczania okolicznościowego, teoria współpracy z dzieckiem, teoria społecznego uczenia się), teorie wyjaśniające nieprawidłowy przebieg procesów przetwarzania sensorycznego. W moim odczuciu można było podjąć próbę odniesienia się do teorii socjokulturowego rozwoju dziecka Lwa Wygotskiego.

Rozdział trzeci, metodologiczny, pt. *Metodologiczne podstawy badań własnych* wskazuje metodologiczne założenia oraz procedurę realizacji badań naukowych zrealizowanych przez Doktorantkę. Składa się z czterech podrozdziałów: 3.1. Wybór orientacji metodologicznej, 3.2. Przedmiot, cele i problemy badawcze, 3.3. Etapy badań, 3.4. Organizacja, przebieg badań i charakterystyka badanej grupy. Pokazuje przejętą strategię, przedmiot i cel badań, problemy badawcze, organizację badań własnych (wraz z etapem badań pilotażowych), grupę badanych dzieci z autystycznego spektrum w wieku przedszkolnym (docelową grupę badaną stanowiło 30 dzieci z diagnozą autyzmu z przedszkoli integracyjnych, w tym 25 chłopców i 5 dziewczynek).

Rozdział czwarty pt. *Charakterystyka komunikacji dzieci z autyzmem w znanych i nowych kontekstach sytuacyjnych – analiza wyników badań własnych* tworzą dwa podrozdziały: 4.1. Charakterystyka komunikacji dzieci z autyzmem w znanych kontekstach

sytuacyjnych (tzn. podczas spożywania posiłków, swobodnej aktywności, zabawy konstrukcyjnej, zabawy ruchowej, sytuacji zadaniowej), 4.2. Charakterystyka komunikacji dzieci z autyzmem w nowych kontekstach sytuacyjnych (tzn. podczas nowej zabawy konstrukcyjnej *Moja budowla*, nowej zabawy ruchowej *Czasem słońce, czasem deszcz*, nowej sytuacji zadaniowej *Przygotowanie nakrycia do stołu*). W każdej analizowanej aktywności dokonywano charakterystyki/opisu zachowań komunikacyjnych badanych dzieci mając na uwadze zachowania (niewerbalne i werbalne), ich ocenę ze względu na osiągnięcie celu komunikacyjnego (skuteczności), jak i zgodność zachowania z obowiązującymi normami społecznymi (stosowność), na podstawie teorii komunikacji, którą opracowali Morreale, Spitzberg i Barge (2020), a także teorii, którą opracowali Bruner, David Wood oraz Janet Carr (1984). Do grupy zachowań niewerbalnych włączono: próby nawiązania kontaktu wzrokowego, płacz, krzyk, wskazywanie palcem, wyciągnięcie ręki, dawanie przedmiotów, zabieranie przedmiotów, „kręcenie głową”, brak uczestnictwa w aktywności, brak odpowiadania na pytania, uderzanie przedmiotami, plucie, rzucanie przedmiotami, przewracanie przedmiotów, kopanie bicie. Do zachowań werbalnych: echolalie, sylaby otwarte, sylaby zamknięte, wyrazy dźwiękonaśladowcze, słowa jednosylabowe, słowa dwusylabowe, słowa wielosylabowe, wyrażenia dwuwyrazowe, zdania pojedyncze, zdania złożone, brak odpowiedzi na pytania, nieprawidłowe użycie zaimków. Cechy komunikacji kategoryzowano na kontinuum: skuteczność i stosowność, wraz z częstością ich występowania (nieskuteczne i niestosowne, skuteczne i niestosowne, czasami skuteczne i czasami stosowne, zawsze skuteczne i czasami stosowne, czasami skuteczne i czasami stosowne, zawsze nieskuteczne i czasami stosowne).

W podsumowaniu i wnioskach zawarto odniesienie do postawionych problemów badawczych i uogólnienie uzyskanych danych w korelacji z konkretnym pytaniem badawczym, ale również do wyników badań innych autorek/autorów na temat analizowanych charakterystyk komunikacji dzieci z autystycznego spektrum. Kolejno ma miejsce prezentacja autorskiego *Modelu wspierania rozwoju komunikacji dziecka z autyzmem w wieku przedszkolnym z uwzględnieniem znanych i nowych kontekstów sytuacyjnych*.

Elementami strukturalnymi zamykającymi rozprawę doktorską są: bibliografia, spis schematów i tabel, załączniki: załącznik nr 1. Arkusz zachowań komunikacyjnych dziecka z autyzmem (AZK-DZ), załącznik nr 2. Scenariusze aktywności, które były dla dzieci nowe

(zabawa konstrukcyjna: *Moja budowla*, zabawa ruchowa: *Czasem słońce, czasem deszcz*, sytuacja zadaniowa: *Przygotowanie nakrycia do stołu*).

Wybrane zastanowienia i wątpliwości do dyskusji

Kilka moich refleksji na temat opiniowanej rozprawy doktorskiej, w tym dotyczących części teoretycznej, zostało już wyartykułowanych powyżej. Mam też inne wątpliwości jeśli chodzi o teoretyczną część pracy, aczkolwiek nie są to zarzuty, a jedynie wątpliwości, które chciałabym zasygnalizować i w czasie obrony pracy doktorskiej uzyskać ich interpretację. Nieco zabrakło mi treści dotyczących bardziej szczegółowej charakterystyki autystycznego spektrum, obejmującej inne, poza komunikacją, sfery funkcjonowania dziecka doświadczającej konsekwencji autyzmu. Również treści pokazujących możliwą specyfikę funkcjonowania takiego dziecka w różnych środowiskach społecznych, w tym instytucjonalnych, np. w środowisku przedszkolnym. Przy analizie zagadnienia komunikacji, a szczególnie komunikacji niewerbalnej, brakuje mi większej liczby powołań na ustalenia autorek/autorów w danym zakresie obecne w polskiej pedagogice specjalnej. Mamy przecież na tym polu znaczne osiągnięcia. Mam też (o czym wielokrotnie pisałam) wątpliwości na temat łączenia autystycznego spektrum ze stanem niepełnosprawności intelektualnej. Jeśli uznamy, że stan niepełnosprawności intelektualnej jest nadrzędny nad każdą inną niepełnosprawnością, a jego obraz może posiadać indywidualne, spersonalizowane cechy, także cechy obecne u osób z autyzmem, to i tak będzie to stan niepełnosprawności intelektualnej, chociaż z obecnością cech charakterystycznych dla autyzmu. A więc generalizując niepełnosprawność intelektualna. A kiedy odwrócimy sytuację. Kiedy mamy do czynienia z autystycznym spektrum (autyzmem) i uznamy ten stan za nadrzędny, to ewentualna obecność niepełnosprawności intelektualnej, jeśli ma miejsce, będzie spowodowana autyzmem/autystycznym spektrum i to owy/owo autyzm/autystyczne spektrum będzie powodował/powodowało opóźnienie w rozwoju intelektualnym w postaci różnych stopni niepełnosprawności intelektualnej. I w tym przypadku u dziecka mamy do czynienia nie z niepełnosprawnością intelektualną, jako stanem nadrzędnym, a z autystycznym spektrum/autyzmem, będącym stanem nadrzędnym, kreującym specyfikę jego rozwoju. Dlatego włączanie w kryteria autyzmu kryterium niepełnosprawności intelektualnej, jak ma to miejsce w ICD-11, uważam za działanie na rzecz zamazywania rzeczywistego obrazu autystycznego spektrum/autyzmu. Z większą ostrożnością podchodzę również do zagadnienia echolalii oraz zachowań stereotypowych i autostymulacyjnych u dzieci z autyzmem.

Echolalia jest specyficznym zjawiskiem rozwojowym. Występuje u każdego dziecka. Problem z echolalią u dzieci z autyzmem polega na specyfice fiksacji dziecka na tej czynności, stopniu nasilenia, sytuacyjnych i czasowych kontekstach oraz obecności nieadekwatnie do okresu rozwojowego oraz wieku dziecka. Nieco bardziej jest skomplikowana sytuacja analizy zachowań stereotypowych, autostymulacyjnych. Zachowania takie, albo służą rozładowaniu nagromadzonego napięcia (w tym emocjonalnego), albo uzupełnieniu braków (do)stymulowaniu, celem uzyskania stanu homeostazy. Piszę o tym w odwołaniu do części empirycznej, kiedy niektóre dzieci takie zachowania prezentowały (np. Aleksander – s. 89, Adam – s. 90, Franciszek – 90, Kajetan – s. 93, 130, Stanisław – s. 106).

W elemencie metodologicznym moje zastanowienie dotyczy stylu sformułowania problemów badawczych, aczkolwiek rozumiem intencję oraz sens takiego ich określenia, jaki mają w pracy. Być może zamiast pytać: Jaka jest charakterystyka komunikacji dzieci z autyzmem w przedszkolu w wybranych znanych i nowych kontekstach sytuacyjnych?, można było zapytać: Jaka jest specyfika komunikacji dzieci z autyzmem w przedszkolu w wybranych znanych i nowych kontekstach sytuacyjnych? A co do przedmiotu badań to można się zastanawiać czy była nim komunikacja dzieci z autyzmem czy zagadnienie komunikacji dzieci z autyzmem.

Moje wątpliwości związane z częścią empiryczną już właściwie wyartykułowałam. Obejmują one kwestię interpretacji niektórych zachowań opisywanych u badanych dzieci, co do których nie byłam pewna czy w większym stopniu są stereotypią, autostymulacją, czy raczej komunikatem kierowanym do nauczycielki lub rówieśników (np. wężanie przedmiotów, kręcenie się w kółko, machanie rękoma, klaskanie, lizanie przedmiotów, wężanie przedmiotów). Często też dzieci z zaburzeniami rozwojowymi i równoczesnymi z problemami w komunikacji werbalnej potrzebują (i tego w różny sposób żądają od otoczenia) manipulowania swoim ciałem w czasie realizacji określonych czynności, aby osiągnąć zamierzony cel, albo wykonać postawione przed nimi zadanie – chodzi mi tu o przykład Julity, która takiej manipulacji oczekiwała od nauczycielki (s. 67), a kiedy oczekiwanie nie zostało zrealizowane przeciwstawiała się i prosiła o pomoc w formie krzyku (s. 70). Co do krzyku (ale również płaczu) to mam wątpliwość czy jest to zachowanie niewerbalne czy jednak werbalne.

Kolejne moje zastanowienie dotyczy proponowanego autorskiego *Modelu wspierania rozwoju komunikacji dziecka z autyzmem w wieku przedszkolnym z uwzględnieniem znanych i nowych kontekstów sytuacyjnych*. Każda propozycja o charakterze terapeutycznym powinna posiadać charakter prorozwojowy. I tego mi tu zabrakło. Proponowany model koncentruje się na diagnozie, analizie uzyskanych informacji, opracowaniu programu terapeutycznego, realizacji programu terapii, jego ewaluacji, kiedy postulowane cele zostaną osiągnięte lub nieosiągnięte i wówczas wymagana jest korekta. Tak mi się wydaje, że powinien być dodany element stymulacji rozwoju obszaru komunikacji dziecka z autystycznego spektrum, kiedy zakładane cele działań terapeutycznych zostaną już osiągnięte.

W relacji do zdania ze strony 186: „Należy pamiętać o tym, że głównym celem komunikacji jest jej skuteczność (skuteczna wymiana informacji).” uważam, że głównym celem komunikacji jest jej skuteczność (skuteczna wymiana informacji), ale również zgodność z ogólnie przyjętymi i akceptowanymi normami (zasadami) obowiązującymi w relacjach międzyludzkich.

Dostrzegłam drobne niedociągnięcia natury interpunkcyjnej oraz brak podmiotu (kogo dane dotyczą) w tytułach wszystkich tabel zamieszczonych w opiniowanej rozprawie doktorskiej. Proszę również o wyjaśnienie znajdującego się niemal pod każdą tabelą sformułowania: „W nawiasie podano liczbę dzieci, które podczas spożywania posiłków stosowały dane zachowanie komunikacyjne”.

Ocena uzupełniająca

Recenzowana rozprawa doktorska stanowi logiczną całość, spójną, wzajemnie powiązaną pod względem realizowanych analiz teoretycznych, metodologicznych i empirycznych. Relacjonowane treści są znaczeniowo i strukturalnie czytelne, korespondują z podjętą tematyką oraz przyjętą perspektywą badawczą. Autorka rozprawy wykonała niewątpliwie ogromną i niełatwą pracę nad ugruntowaniem teoretycznym omawianej problematyki, wpisaniem jej w określone koncepcje teoretyczne, doбором adekwatnej do zaproponowanych badań metodologicznej strategii ich realizacji. Dodatkowo nad opracowaniem projektu badawczego, jego praktycznym wykonaniem, odczytaniem i interpretacją uzyskanych danych oraz ich wkomponowaniem w istotę przyjętego teoretycznego i naukowo-badawczego dyskursu. Wielka praca i wielki wysiłek włożonych przez Autorkę rozprawy doktorskiej przyniósł wymierne efekty w postaci opracowania

poprawnie przygotowanego ze strony teoretycznej i naukowo-badawczej. Na wskazane komponenty nakłada się dodatkowo nowatorstwo badań, ich status społeczny i indywidualny.

W rozprawie doktorskiej mgr Eweliny Młynarczyk-Karabin znajduje się wiele niezwykle znaczących dla teorii oraz praktyki współczesnej polskiej pedagogiki specjalnej informacji, danych, wniosków badawczych oraz propozycji działań na rzecz doskonalenia działań terapeutycznych w polu komunikacji dzieci z autystycznego spektrum. Oto niektóre z nich:

1. Dzieci z autyzmem wykorzystują zróżnicowane zachowania komunikacyjne, stąd uczestnicy interakcji powinni zwracać uwagę na wszystkie zachowania będące nośnikami informacji.
2. Analiza zachowań komunikacyjnych u dzieci z autyzmem wyłącznie ze strony jednego uczestnika interakcji nie pozwala na ich ocenę ze względu na cechę jaką jest skuteczność.
3. Ocena skuteczności zachowań komunikacyjnych z perspektywy dziecka ze spektrum autyzmu oraz innego uczestnika interakcji (dorosłego lub rówieśnika) może być różna, nietożsama, przeciwstawna.
4. Zarówno dla dziecka z autyzmem, jak i dla osoby dorosłej skuteczność zachowań komunikacyjnych może mieć różne znaczenie. Dla dziecka z autyzmem stosowane przez nie zachowania komunikacyjne będą skuteczne, wówczas gdy osiągnie ono zamierzony cel. Dla osoby dorosłej skuteczność może oznaczać taką reakcję na zaobserwowane zachowania komunikacyjne, która doprowadzi do realizacji celu zamierzonego przez dziecko lub ograniczy zachowania dziecka, które nie są akceptowane społecznie, albo zmotywuje dziecko do aktywności podczas zajęć.
5. W związku ze zróżnicowaniem zachowań komunikacyjnych u dzieci z autystycznego spektrum w różnych kontekstach sytuacyjnych jednoznaczna ich ocena na kontinuum: stosowne-niestosowne jest niewystarczająca dla planowania działań terapeutycznych i wspierających rozwój komunikacji dziecka z autyzmem.
6. W relacji z osobą dorosłą i/lub rówieśnikami dzieci z autyzmem najczęściej stosują komunikaty mające na celu zrealizowanie ich potrzeb o charakterze materialnym, mają trudności z komunikowaniem swoich odczuć, potrzeb lub próśb. Dlatego wskazane jest, aby nauczyciele szczególną uwagę zwracali na sytuacje mające na celu umożliwienie dzieciom z autyzmem komunikację potrzeb/próśb niematerialnych.

6. Niektóre zachowania nauczycieli przedszkolnych koncentrują się głównie na zapewnieniu wszystkim dzieciom bezpieczeństwa i nie zawsze wspierają rozwój komunikacji dziecka z autyzmem.

Na szczególne podkreślenie zasługuje propozycja autorskiego *Modelu wspierania rozwoju komunikacji dziecka z autyzmem w wieku przedszkolnym z uwzględnieniem znanych i nowych kontekstów sytuacyjnych.*

Konkluzja

Recenzowana rozprawa doktorska przygotowana przez mgr Ewelinę Młynarczyk-Karabin na temat: *Komunikacja dzieci z autyzmem w przedszkolu w znanych i nowych kontekstach sytuacyjnych* nowatorską tematyką badawczą, jak również naukowym sposobem/naukową formą jej eksploracji (z zastosowaniem paradygmatu interpretatywnego), poziomem zrealizowanej analizy oraz prezentacji wyników badań własnych (o innych walorach rozprawy piszę w treści recenzji) spełnia moim zdaniem wymogi określone w art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. 2017 r. poz. 1789) w zw. z art. 179 ust. 2 i 3 Ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. Przepisy wprowadzające Ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. z 2018 r. poz. 1669). Stanowi oryginalne ujęcie badanego problemu naukowego, w czasie rozwiązywania którego Doktorantka wykazała się dużą wiedzą teoretyczną zgłębianej problematyki oraz samodzielnością w realizacji zaplanowanego projektu badawczego. Dlatego wnoszę formalny wniosek o dopuszczenie mgr Eweliny Młynarczyk-Karabin do publicznej dyskusji nad Jej rozprawą doktorską.

prof. dr hab. Marzenna Zaorska

